

Nove perspektive poučevanja slovenščine v osnovni šoli

New Perspectives on Teaching Slovenian Language in Primary School

Izvleček

Ključne besede:

retorična veščina, prepričevalni govor, kritično mišljenje, DeBonovi klobuki

V prispevku na primeru Črtomirjevega govora iz Prešernovega uvoda h Krstu pri Savici predstavljam, kako v pouk slovenščine vključevati in razvijati retorično veščino in kritično mišljenje. V učnem načrtu pojma nista dobesedno omenjena, lahko pa ju vključimo k različnim vsebinam in ciljem, pri čemer si v začetni fazi lahko pomagamo s primerom. Na kratko predstavljam tudi pripravo in zgradbo govora ter kritično mišljenje.

Abstract

Keywords:

rhetorical skills, persuasive speech, critical thinking, DeBono's hats

This paper demonstrates how to include and develop rhetorical skills and critical thinking in the Slovenian language instruction by taking Črtomir's speech from Prešeren's introduction to *Krst pri Savici* (The Baptism at the Savica) as an example. Even though the curriculum does not explicitly mention the two concepts, they apply to a variety of objectives and content, and this model can help at the outset. A brief overview of speech preparation and structure, as well as critical thinking, is also provided.

Učitelj mora biti učencem zgled primerne govora. Svoje učence že vsa leta poučevanja kontinuirano spodbujam k ustreznemu načinu govora in javnega nastopanja, odkar pa sem se na tem področju še dodatno izobraževala, lahko to podkrepim tudi bolj strokovno. Že prej sem se trudila tudi, da bi jih spodbujala k poglobljenemu mišljenju, sedaj sem se vsaj delno strokovno opremila tudi na področju kritičnega mišljenja in lahko učence z ustreznimi vprašanji in nalogami vodim k razvijanju le-tega.

Najti besedilo, ki ga obravnavamo pri pouku slovenščine v osnovni šoli in ki bi predstavljalo povezavo med retoriko in kritičnim mišljenjem, je bil kar izziv, a na srečo v osmem razredu v januarju in februarju obravnavamo Prešernovo poezijo, tako se je kar sam ponudil Črtomirjev govor iz Uvoda h Krstu pri Savici. Svojo predstavitev sem preizkusila tudi z učenci v razredu. Vsaka naslednja ponovitev bo seveda boljša, saj se na napakah učimo oziroma šele skozi prakso se pokaže, ali je bilo neko vprašanje oziroma naloga zastavljena razumljivo in primerno, nasvet pa uporaben.

1 Retorična veščina

Uspešen govorec mora poznati vsebino, o kateri govori, znanja/verovanja/čustvovanja poslušalcev in retorično veščino/tehniko, pri kateri je pomembna zgradba govora, način podajanja vsebine in način izvedbe govora. Navajam nekaj temeljnih pojmov in možnosti zgradbe govora.

Priprava in zgradba govora¹

1. Invencija (iskanje argumentov – kje, kdaj, kaj, komu, za kaj, kako, namen). Lahko želimo prepričati z dokaznimi postopki (logos) ali ganiti (patos).
2. Dispozicija (ureditev, zgradba govora). V uvodu pridobimo naklonjenost z vprašanjem, paradoksom, zgodbičo. Nato sledi opis stanja ali pripoved, kaj se bo zgodila.

lo. Potem se omeni skupni cilj. Lahko dodamo odmik (kaj bo, če ne). Sledita dokazovanje (predstavitev točke spora, pozitivno – predstavitev dokazov, negativno – zavrnitev nasprotnikovih dokazov) in sklep/epilog (povzamemo stvarne argumente in sklepno čustveno ekshibicijo; lahko se sklicujemo na avtoritete/citiramo, lahko prikažemo neprijetnosti, če se stvar ne reši, ali prikažemo pozitivne spremembe, če se stvar reši).

3. Ubeseditev (elokucija). Pazimo na primernost, slovnično ustreznost, besedno čistost, jasnost, jedrnatost, natančnost, živost; ne govorimo puhlic in negativne stavke spremenimo v pozitivne.
4. Tehnike pomnjenja.
5. Akcija/izvedba.

Pri načinu podajanja vsebine ločimo tri notranja sredstva prepričevanja – etos, patos in logos.

Etos predstavlja ugled govorca: ta naj izžareva praktično modrost (videz zdravega razuma, preudarnost, razsodnost, informiranost, nepristranskost), je moralni karakter (vtis odkritosti in resničnosti; poštenost, dosežki in dejanja pričajo), je naklonjen poslušalcem (se trudi za njihov blagor, išče rešitve, od katerih bodo imeli poslušalci korist).

Patos pomeni vplivanje na čustva poslušalcev. Prostorsko in časovno bližino zmanjšujemo z uporabo sedanjika, kratkih stavkov in priredij, konkretizacije dejstev in posploševanjem, čutno zaznamovanih besed, dvogovornosti, asociiranih opisov, vprašanj in vizualizacijo statistike.

Logos predstavlja logične dokaze/argumentacijo² podane vsebine. Argumenti morajo biti sprejemljivi, relevantni in zadostni³. Izogibajmo se eristiki⁴, npr. sofizmom (namernim ukanam in napačni argumentaciji) in demagogiji (ki prepričuje samo v dobro), tehniki šale, avtoritete, izključitve, odvrnitve, vsiljevanja, presenečenja, negotovosti, sugeriranja, pretiravanja, deformacije, alternativnim vprašanjem.

Pri prepoznavanju ali tvorjenju argumentacije si lahko pomagamo z vezniki/frazami, kot so npr. taki pred argumenti:

1 Po antičnem pojmovanju, vir za 3. korak pa je Retorika: uvod v retorično veščino.

2 Kako učence učiti argumentacije, je predstavljeno v knjigi Izzivi poučevanja: spodbujanje razvoja kritičnega mišljenja Tanje Rupnik Vec na straneh 144–148.

3 Aristotel je razmišljal tudi o retorični veščini. Med drugim je »odkril« znanstveno sklepanje, t. i. silogizem. Znanstveno sklepanje imenujemo silogizem: imamo dve premisi/trditvi, iz katerih izpeljemo sklep, ki naj bi bil s tem »znanstveno« dokazan. Silogizem je postopek, ki spada na področje logike.

Pomemben termin je tudi entimem. Entimem je način sklepanja, ko nekaj manjka (kar je izpuščeno, je splošno znano). Entimem je retorični silogizem.

Sklepamo lahko na primer induktivno (od konkretnega k splošnemu), deduktivno (od splošnega k konkretnemu), analogno, vzročno, znakovno itd.

4 V filozofiji in retoriki se eristika (iz Eris; starogrške boginje kaosa, preprirov in neskladja) nanaša na argument, katerega cilj je uspešno oporekati argumentom drugega, namesto da bi iskali resnico. Po besedah TH Irwina je »značilno za eristiko, da razmišlja o nekaterih argumentih kot o načinu premaganja druge strani tako, da pokaže, da se mora nasprotnik strinjati z zanikanjem tistega, v kar je sprva verjel.«

zato, namreč, kakor kaže, kakor izhaja iz, iz razlogov; in taki pred sklepi: torej, potemtakem, zaradi vseh teh razlogov, iz tega sledi, iz tega lahko sklepamo, je jasno, kar dokazuje.

Govorčeva kinestetika in proksemika sta pri izvedbi zelo pomembni. Govorec mora imeti t. i. zanesljive gibe, pokončno držo (vazo), kretnje se dogajajo med boki in rameni (odprt most, dlan v dlan), uporablja odprt, miren stik z očmi, ima naj prijazno mimiko, naj bo zbran in miren. Govor naj bo primerno glasen in hiter, izgovarjava jasna, uporablja naj se primerna intonacija z menjavanjem višin in dinamičnostjo. Na register in barvo glasu težje vplivamo.

Poskus analize Prešernove pesmi po predstavljenih elementih.

France Prešeren: Uvod h Krstu pri Savici (odlomek)

*/.../ »Dalj Črtomir jim reve ne zakriva,
besede te tovaršem reče zbranim:*

'Ne meč, pregnala bo nas sreča kriva.

*Le malo vam jedila, bratje! hranim,
branili smo se dolgo brez podpore,
kdor hoče se podati, mu ne branim;*

*kdor hoče vas dočakat temne zore,
neproste dni živet nočém enake,
ne branim mu, al jutra čakati more.*

*S seboj povabim druge vas junake,
vas, katerih rama se ukloniti noče;
temna je noč, in stresa grom oblake;*

*sovražnik se podal bo v svoje koče,
le majhen prostor je tje do gošave;
to noč nam jo doseči je mogoče.*

*Narveč sveta otrokam sliši Slave,
tje bomo najdlji pot, kjer nje sinovi
si prosti vóljo vero in postave.*

*Ak pa naklonijo o nam smrt bogovi,
manj strašna noč je v črne zemlje krili,
ko so pod svetlim soncem sužni dnovi!'« (...)*

Črtomir začne brez uvoda (in medias res), kar je sprejemljivo, saj poslušalci/njegovi vojaki komaj čakajo, kaj jim bo povedal in mu ni treba pritegniti njihove pozornosti. Glede na nadaljevanje pesmi se zdi Črtomir dober govorec, saj mu vsi vojaki sledijo v bitko z Valjhunom. Zadnji stavek govora naj ostane poslušalcem v spominu – to v danem primeru drži.

Ali Črtomir izkazuje etos? Menim, da ja. Bil je znan, zaupanja vreden bojevnik, vojaki so mu zaupali glede na preteklost.

Ali Črtomir ustvarja patos? Ustvarjanje časovne in prostorske bližine/povezanosti med poslušalci in vsebino mu uspeva. Uporablja sedanjik (*hranim, branim, povabim*), trditve brez nikalnic (*pregnala nas bo, jo doseči bo mogoče*), čutno zaznamovane besede (*sreča kriva, temne zore, črne zemlje*), dvogovornost (*vas – nagovarja jih*), asociirani opis (*»tje najdlji bomo pot, kjer nje sinovi si prosto voljo vero in postave«*), vizualizacijo statistike (*zadnja dva verza*).

Iskanje logosa v pesmi morda ne zveni smiselno glede na naravo besedilne zvrsti, je pa ta pesem bolj pripovedna kot lirski, v pripovednih zvrsteh pa navadno lahko razmišljamo o vzročno-posledičnih razmerjih. Prepoznamo lahko dva argumenta, s katerima Črtomir podkrepi svoje vabilo v boj z Valjhunom. Argumentacijo gradi v smeri od konkretnega dejstva, da je zmanjkalo hrane (*»le malo vam jedila, bratje, hranim«*) k splošnemu (*»manj strašna noč je v črne zemlje krili, ko so pod svetlim soncem sužni dnovi«*). Argumenta sta sprejemljiva, relevantna in zadostna, čeprav sta le dva. Med prvim in drugim argumentom pojasni dobro izdelan načrt za boj, kar dodatno prepriča poslušalce. Tudi zato mu (poleg zaupanja vanj oz. etosa) sledijo v boj vsi bojevniki.

Učencem sem v prilagojeni obliki povedala naslednje.

- Kako kinestetika in proksemika vplivata na dožemanje govorca (vsak učenec vključno z mano se je postavil v fizično držo, ki naj bi jo Črtomir zavzel, da bi bil prepričljiv); preizkusili smo različno hitro, glasno branje verzov in ugotavljali razliko.
- Kako se je približal poslušalcem/svojim vojakom (patos)?
- Zakaj so ga ti poslušali in se mu tudi pridružili v zadnji bitki (etos)?
- Katere trditve Črtomir izreče in kako jih utemeljuje?

2 Kritično mišljenje

Kritično mišljenje je racionalno mišljenje, ki se opira na logiko in razum, »pri tem pa sledimo temeljnim načelom racionalnega mišljenja, ki je (po Uršič, 2010) jasno in natančno, sistematično, utemeljeno (podprto z razlogi), notranje koherentno (neprotislovno), objektivno in preverljivo (Kompore, Rupnik Vec, 2016, str. 16). Hkrati tako mišljenje vključuje tudi metakognicijo – razmišljanje o lastnem mišljenju. Lahko je pojmovano ožje »kot sposobnost analize in evalvacije argumentov ter uporabe logike« (Rupnik Vec, 2011, str. 12), lahko pa širše kot »celota socialno-čustvenih in motivacijskih naravnosti ter kognitivnih veščin posameznika« (prav tam str. 14), te veščine »pa so: odprtost, intelektualna vztrajnost, želja po učenju in znanju, samorefleksija in samospreminjanje, simpatičnost in zaupa-

nje v razum« (prav tam str. 19). Kritično mišljenje prepoznavajo tudi kot uporabo raznovrstnih miselnih procesov in miselnih strategij, kot najvišjo razvojno raven v mišljenju, kot družbenorefleksivno prakso ali samorefleksivno prakso. Rupnik Vecova (2011) predlaga presečni model temeljnih kognitivnih procesov in veščin kritičnega mišljenja, ki bi »lahko obsegal naslednje: spraševanje in odkrivanje, natančno in jasno rabo jezika, presojanje in vrednotenje, sklepanje in interpretiranje, argumentiranje, reševanje problemov in odločanje, metakognicijo in samoregulacijo. (prav tam 88).

Učitelji kritično mišljenje lahko razvijamo s postavljanjem kakovostnih vprašanj (več primerov v Rupnik Vec str. 137), »ki odpirajo prostor mišljenju« (Kompere, Rupnik Vec, 2016, str. 23), hkrati pa morajo tudi učence spodbujati k postavljanju dobrih vprašanj in utemeljenih odgovorov. Učenci »morajo imeti dovolj pogosto možnost, da kritično mišljenje sami prakticirajo« in s tem razvijajo mišljenje o mišljenju, samorefleksijo in samoevalvacijo. Menim, da je najbolje vse vplesti v pouk; načeloma tudi učni načrt ne predvideva ločene obravnave, lahko pa razrednik med urami oddelčne skupnosti namenja čas tudi tej tematiki. Pri vsem je seveda treba upoštevati starost oziroma razvojno stopnjo otrok.

Predstavljam primere nalog, ki smo jih naredili pri pouku in ki izhajajo iz primerov iz pregledane literature Rupnik Vecove in Kompere.

ODLOČANJE (analiza vrednot, posledice in nadaljevanje)

1. Če bi bil ti Črtomirjev vojak, ali bi se pridružil odločilni bitki?
Med čim se tu sploh odločaš/izbiraš, za kaj? Katere so verjetne posledice ene in katere druge možnosti? Zakaj se ti zdi ena od možnosti boljša?
2. Zakaj bi Črtomir tebe izbral kot svojega vojaka? Zakaj te ne bi? Navedi vse dejavnike, ki bi vplivali na obe odločitvi. (De Bonova tehnika UVD – upoštevaj vse dejavnike) Pobarvaj dejavnike, ki bi najbolj vplivali na Črtomirjevo odločitev. (De Bonova tehnika PPP – prve pomembne prioritete)
3. Vživi se v Črtomirja. Bi ti ravnal enako ali drugače?

ABSTRAHIRANJE/izluščiti bistvo

Poustvarjanje: Črtomirjev govor posodobi v (pisno) objavo za Instagram – povzemi sporočilo njegovega govora v kratki obliki.

EVALVACIJA – naloga, stična z elementi retorične veščine/logosa

Se ti zdi Črtomirjev govor jasen, natančen (Je problem natančno opredeljen, so razvidne podrobnosti?), pomemben, globok (Je problem kompleksen, upošteva različne dejavnike?) in širok (problem raziskujemo z različnih perspektiv)? Katere informacije bi še potreboval, da bi bili sklepi upravičeni? Ali se ti zdijo njegovi argumenti relevantni in sprejemljivi?

SKLEPANJE

Iz katerih besed/verzov lahko sklepaš, kakšen je Črtomirjev značaj? Bi bil lahko kot človek tebi vzornik, prijatelj? Kakšna čustva ti vzbuja – te bega, te plaši, odvraca ali izzove sočustvovanje?

SDL - stališče drugih ljudi

Kdo vse je vpleten v Črtomirjevo situacijo? Na kakšen način so vpleteni?

LTD – learning trough discussion

Kaj je vodilna ideja Črtomirjevega govora? Ima še druge, stranske teme?

De Bonova metoda razmišljujočih klobukov pravzaprav zajema tudi zgornje tehnike.

BELI KLOBUK predstavlja objektivno mišljenje (dejstva, številke, podatki) – Kako veliki sta Črtomirjeva in Valjhnova vojska? Kje se skrivajo? Koliko časa se skrivajo?

RDEČI KLOBUK predstavlja čustva, občutke, slutnje, intuicija – Kako se počuti Črtomir, ko se zaveda, da jim bo zmanjkalo hrane, jih čaka smrt? Kako se počuti, ko le on preživi?

RUMENI KLOBUK predstavlja pozitivno mišljenje (prednosti, koristi, prihranki) – Na kakšen način bi lahko premagali Valjhnovo vojsko kljub njihovi številčnosti in slabi opremljenosti Črtomirjeve vojske?

ČRNI KLOBUK predstavlja kritično mišljenje (previdnost, resnica, sodba, ustrežanje dejstvom) – Kakšna so dejstva, preden Črtomir spregovori? Je on navajal prava dejstva?

ZELENI KLOBUK predstavlja ustvarjalno mišljenje (raziskovanje, predlogi, sugestije, nove ideje) – Predstavljaj si, da si Črtomirjev vojak. Ker veš, da ni veliko možnosti za preživetje, ko zmanjka hrane in boste zapustili Ajdovski gradec, razmišljaš o drugih možnostih za preživetje. Katere ideje dobiš?

MODRI KLOBUK predstavlja metakognitivno mišljenje (razmišljanje o razmišljanju) – Je Črtomir razmišljal prav? Je še kakšna druga možnost? Podobno razmisli glede Valj-hunovih odločitev.

3 Učni načrt

Pregledala sem, kaj v učnem načrtu za tretjo triado spodbuja k razvijanju veščine retorike in kritičnega mišljenja. Dobesedno ni omenjen noben od predstavljenih tovrstnih pojmov, lahko pa ju uresničujemo skozi druge cilje tako pri jeziku kot književnosti. Pri sprejemanju besedil lahko z ustreznimi nalogami bolj razvijamo kritično mišljenje, pri tvorjenju (neumetnostnih) besedil pa bolj retorično veščino – govorni nastop. Učence spodbujamo k uporabi knjižnega jezika, bogatega besedišča, ustrezne izreke, k jasnosti, razumljivosti, logični povezanosti in temu, da svoje mnenje (o besedilu, temi, svojih veščinah in veščinah drugih) podkrepijo z dokazi.

Pri vrstah besedil bi lahko retorično veščino razvijali pri govornem nastopu predstavitve svojega doživljanja aktualnega dogodka in svojega mnenja o njem. Kot jezikovni izraz (Učni načrt, 38) spoznajo prepričevalni pogovor.

V didaktičnih priporočilih v učnem načrtu najdemo največ omemb elementov retorične veščine in kritičnega mišljenja: »Posebna pozornost naj bo namenjena delu v manjših skupinah ali dvojicah – učenci in učenke naj razvijajo zmožnosti in pridobivajo znanje ob aktivnih oblikah učenja, kot so sodelovalno učenje, učenje z odkrivanjem in problemsko učenje, ter tako dejavno in procesno razvijajo svojo zmožnost pogovarjanja (npr. razpravljajo o problemu, usklajujejo mnenja, oblikujejo skupno mnenje, ga predstavijo drugim in ga zagovarjajo).« (UN, 2018, str. 64)

»Učenke in učenci ... kritično opazujejo svoje sporazumevanje in sporazumevanje drugih, ga vrednotijo in utemeljijo svoje mnenje; če je potrebno, predlagajo izboljšave in utemeljijo svoje predloge; v dejavno in problemsko razvijajo temeljne gradnike sporazumevalne zmožnosti, tj. jezikovno (poimenovalno, skladenjsko, pravorečno, pravopisno), slogovno in metajezikovno zmožnost, ter se zavedajo njihove vloge pri izboljšanju svojega sporazumevanja.« (UN, 2018, str. 65)

Sklep

Razvijanje retorične veščine in kritičnega mišljenja je v večji meri prepuščeno učiteljevi odločitvi, da se bo s tem ukvarjal. Sam mora razširiti znanje in veščine na tem področju. Je pa slovenščina kot predmet dovolj obsežna, da nam odpira neskončno možnosti, ko začnemo razmišljati o tem. Kritično mišljenje lahko razvijamo skoraj ob vsakem besedilu, retorično veščino pa lahko krepimo ob različnih besedilih, npr. ob govorih, dialogih, ki so del besedil. Učencem pa lahko dajemo tudi naloge, ki ne izhajajo iz obravnavanega besedila ali govora, ampak so tvorbeni narave: npr. lahko se postavijo v vlogo glavnega junaka, ki mora nagovoriti ostale književne like in jih prepričati, da sodelujejo z njim, zanj nekaj naredijo, naj ne sodelujejo s kom drugim. Ves čas nas retorična veščina spremlja ob pripravi govornih nastopov.

Viri in literatura

Barthes, R. (1990). *Retorika starih. Elementi semiologije*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Honzak, M., Medved Udovič, V., Mohor, M., Pirih, N. (2006). *Dober dan, življenje: berilo za osmi razred osnovne šole*. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Kompare, A., Rupnik Vec, T. (2016). *Kako spodbujati razvoj mišljenja: Od temeljnih miselnih procesov do argumentiranja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Pirc, V., Žagar, I., Zidar Gale, T., Žmavc, J. (2006). *Retorika, uvod v govorniško veščino, učbenik za retoriko kot izbirni predmet v 9. razredu osnovne šole*.

Rupnik Vec, T. (2011). *Izzivi poučevanja: spodbujanje razvoja kritičnega mišljenja*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Učni načrt za slovenščino (2018). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Zapiski predavanj Vladimirja Pirca, Nine Žavbi Milojević in Tanje Rupnik Vec pri razvojni nalogi Govorna vzgoja pedagoga in komunikacija s psihologijo (– nadgradnja).